

Proměny koncentrické metafory obrazu světa¹

Kykladské symboly, Achilleův štít a Anaximandrova mapa světa

ZDENĚK KRATOCHVÍL

Changes of concentric metaphor of world's image. Symbols from Cyclades, Achilles' shield and map of world by Anaximandros.

The paper deals with the changes of perception of the world, with its concentric perceiving in Greek and pre-Greek civilization cultures, in their literary and philosophic works as well as in the material relics, symbolism of its description and its presentation.

Key-words: cosmology • imaging • Anaximandros • Achilles' shield • Cyclades • skillets

Jsmo zvyklí na obraz kulové Země, jak se ustavil někde mezi Parmenidem a pythagorejci klasické doby. V helénistické době užívala kulovou projekci Eratostheno-va mapa světa a v římské době ji systematizovala mapa Ptolemaiiova. Předtím si i Řekové představovali Zemi jako plochou, mysleli o ní pouze dvoj-dimenzionálně. Tak podle Áetiova svědectví² *Anaximandros říká, že Země se podobá kamennému sloupu, na jedné z jeho ploch...* (dále je text porušený). Právě Anaximandrovi je připisována také první mapa světa, samozřejmě na ploše. Mapa je prý kruhová, jak ostatně po metafoře vrchní plochy sloupu očekáváme a jak to také ladí s naivní intuicí. Kruhové zobrazení světa ovšem potkáváme už v homérském popisu Achilleova štítu, byť v tomto případě nejde o mapu, nýbrž o symbol. Text *Iliady* je reminiscencí rané doby železné na achájskou slávu pozdní doby bronzové. Kruhové symboly světa však potkáváme už v rané době bronzové, a to na starých Kykladách předřecké doby. Jsou to poněkud záhadné tzv. „kykladské pánvičky“. Nepředpokládáme přímý vliv mezi těmito způsoby zobrazování, neboť různá je jak jejich funkce, tak prostředí. Přesto mohou dobře ilustrovat proměny vnímání světa a jeho postupné intelektualizace. Proto si jich nejprve všimneme blíže, a pak se pokusíme ukázat, co mají společného a které rozdíly poukazují na nějaký možný trend.

¹ Stat' je součástí projektu *Raná řecká filosofie a přírodověda*, GAČR 401/07/0516.

² Anaximandros A 25 = Áetios III,10,2: Ἀναξίμανδρος λίθωι κίονι τὴν γῆν προσφερέη των ἐπιπέδων † ...

Anaximandrova mapa

Anaximandros (asi 610 až 546 před n. l.), slavný milétský předchůdce filosofie, neměl to štěstí, aby se jeho dílo zachovalo aspoň v takových fragmentech, které by umožnily rekonstrukci jeho myšlenek. Výše citované Áetiovo svědectví zachovává z Anaximandrových slov nejspíš jenom úryvky³ – *podobá se kamennému sloupu*, nebo jenom *kamennému sloupu*, avšak smysl je nejspíš referován správně, jak to dokládá i svědectví Hippolytova:⁴

Země se volně vznáší, aniž by byla něčím držena. Setrvává tak, neboť její vzdálenost je od všeho stejná. Její podoba je oblá, okrouhlá, podobá se kamennému sloupu. Na jedné z jeho ploch chodíme, druhá je pak protilehlá.

Země, která se vznáší uprostřed světa, je sama centrálně symetrická pouze dvoj-dimenzionálně, je okrouhlým vrcholem silné kamenné desky, segmentu sloupu.⁵ Slunce, Měsíc a hvězdy obíhají šikmo kolem. Nyní nás však zajímá hlavně obraz oné kruhové desky, protože tímto obrazem bude ona proslulá, údajně první mapa obydleného světa, *oikúmeny*. Obvykle se o ní cituje svědectví, které pochází z 1. století před n. l.:⁶

Anaximandros z Milétu, posluchač Thalétův, se jako první odvážil nakreslit obydlený svět na desku. Po něm pak tento nákres zpřesnil Hekataios z Milétu, muž mimořádně zcestovavý, takže se to stalo předmětem obdivu.

Kromě toho máme svědectví Strabónovo, z doby přelomu letopočtu, které se jako svého pramene dovolává slovného Eratosthena:⁷

³ Anaximandros B 5 (součást A 25), ale snad lépe v A 11,3 (viz dále).

⁴ Anaximandros A 11,3 = Hippolytos: *Refutatio* I,6,3: τὴν δὲ γῆν εἶναι μετέωρον ὑπὸ μηδενὸς κρατουμένην, μένουσαν δὲ διὰ τὴν ὁμοίαν πάντων ἀπόστασιν. τὸ δὲ σχῆμα αὐτῆς γυρὸν, στρογγύλον, κίονι λίθωι παραπλήσιον· τῶν δὲ ἐπιπέδων ὧν μὲν ἐπιβεβήκαμεν, ὃ δὲ ἀντίθετον ὑπάρχει.

⁵ Anaximandros A 10 = Pseudo-Plútarchos: *Strom.* 2; fr. 179,9-30 Sandbach: ... Země je podoby válcové, její hloubka je třetinou její šířky...

⁶ Anaximandros A 6 /1 = Agathémeros: *Geographiae informatio* I,1: Ἄναξιμανδρὸς ὁ Μιλήσιος ἀκουστῆς Θαλέω πρῶτος ἐτόλμησε τὴν οἰκουμένην ἐν πίνακι γράψαι· μεθ' ὃν Ἐκαταῖος ὁ Μιλήσιος ἀνὴρ πολυπλανῆς διηκριβώσεν, ὥστε θαυμασθῆναι τὸ πρᾶγμα.

⁷ Anaximandros A 6 /2 = Strabón: *Geographica* I,1,11: ... τοὺς πρῶτους μεθ' Ὀμηρον δύο φησὶν Ἐρατοσθένους, Ἄναξιμανδρὸν τε Θαλοῦ γεγονότα γνώριμον καὶ πολίτην καὶ Ἐκαταῖον τὸν Μιλήσιον τὸν μὲν οὖν ἐκδοῦναι πρῶτον γεωγραφικόν

Eratosthenés tvrdí, že dva první [zeměpisci] po Homérovi byli Anaximandros, známý a spoluobčan Thalétin, a Hekataios z Miletu. Anaximandros prý jako první vydal zeměpisnou mapu a Hekataios odkázal náres, o kterém se díky jeho dalším spisům věřilo, že pochází od Anaximandra.

Obě zprávy se shodují v tom, že Anaximandros jako první nakreslil mapu a že ji pak tradoval Hekataios (asi 550 až 480 před n. l.). Nic nám však neříkají o tom, jak ona mapa vypadala. Z představy sloupu očekáváme kruhovou desku; k podobnému očekávání vede analogie s umístěním Země ve vesmíru i s kruhovými tvary slunečních⁸ a měsíčních⁹ „drah“ či spíše ohňových kruhů; ke kruhu směřuje také intuitivní očekávání o podobě Země. Kruhový tvar starších map do svědčuje už v rané klasické době Hérodotos (asi 484 až 425 před n. l.), i když beze jmen jejich autorů. Toto svědectví je kupodivu spojené s výsměchem:¹⁰

Směji se však, když vidím, že již mnozí nakreslili obvod Země a nikdo [z nich] to rozumně nevyložil. Malují, jak Ókeanos obtéká dokola Zemi, která je kulatá jako podle kružítko, a Asii dělají stejně velkou jako Evropu.

Hérodotova kritika nejspíš nevyrůstá z hypotézy kulové Země, i když by to v 5. století před n. l. už nebylo úplně vyloučené. Směje se spíše schematismu, se kterým autoři archaické doby ke svému dílu přistupovali. Sám přece touží po co možná věrně zkušenostním popisu míst. Právě to, co je u Hérodota hodno výsměchu, je pro naše další úvahy podstatné. Onen schematismus je sice dán také nedostatkem konkrétních vědomostí, díky nimž by bylo možné mapu věrohodně prokreslit, ale obsahuje patrně i zbytek velmi archaické mentality, která se do

πίνακα, τὸν δὲ Ἑκαταίων καταλιπεῖν γράμμα πιστούμενον ἐκείνου εἶναι ἐκ τῆς ἄλλης αὐτοῦ γραφῆς.

⁸ Anaximandros A 21 /2 = Áetios II,20,1 Mansfeld–Runia: Anaximandros tvrdil, že kruh Slunce je 28krát větší než Země a že je vzhledem podobný vozovému kolu, má dutou obruč plnou ohně. Na nějakém místě se skrze ústí ukazuje oheň, tak jako skrz píšťalu blesku (B 4). A toto že je Slunce.

⁹ Anaximandros A 22 /1 = Áetios II,25,1: Anaximandros říká, že kruh [ve kterém vyzáruje Měsíc] je 19krát větší než Země. Je podobný vozovému [kolu], které má dutou obruč plnou ohně, tak jako sluneční kruh. Leží šikmo, jako onen [sluneční]. Má jeden průduch jako píšťala blesku... Anaximandros A 22 /2 = Áetios II,28,1: O osvětlení Měsíce: Anaximandros, Xenofanés a Bérósos říkají, že má vlastní světlo.

¹⁰ Hérodotos: *Historiae* IV,36: Γελῶ δὲ ὀρέων γῆς περιόδους γράψαντας πολλοὺς ἤδη καὶ οὐδένα νόον ἔχοντως ἐξηγησάμενον, οἱ Ὠκεανόν τε ῥέοντα γράφουσι πέριξ τὴν γῆν, εὐοῦσαν κυκλοτερέα ὡς ἀπὸ τόρνου, καὶ τὴν Ἀσίην τῇ Εὐρώπῃ ποιεῦνται ἴσην.

něho promítá. Ostatně, když o něčem mnoho nevíme, tak si to představujeme na způsob analogií a symetrií.

Pokud se na Anaximandrovův výkon podíváme z druhé strany, oceníme jej naopak jako první pokus o geometrizaci světa. První takové kroky se připisují už Thalétovi (asi 625 až 546 před n. l.). Na nebi můžeme o „velikostech“ rozumně mluvit pouze ve smyslu velikostí úhlů. Tak se už Thalétovi připisuje zjištění, že velikost Slunce je v dnešní míře půl úhlového stupně.¹¹ Na zemi můžeme kromě úhlů měřit také délky – a geometrie dává možnost mezi tím přecházet, využívat jednoho k druhému.¹² Na rozvinutí tohoto principu bude později spočívat kartografická trigonometrie. Konstrukce mapy je přece něco zcela odlišného od nákresu části krajiny viditelné z rozhledny, rozdílem je perspektiva. Perspektivní malba sama bude Řecku objevena v klasické době, svérázně ji kritizuje Platón; snad nejstarší dochovaný kousek na keramice je z pozdní klasické doby.¹³ Úkol konstrukce mapy je opakem perspektivní kresby. Mapa musí od perspektivy odhlédnout, musí zobrazit kus krajiny tak, jako kdybychom se dívali z obrovské výšky, bez perspektivního „zkreslení“. Tím je mapa nezávislá na pohledu, proto ji lze přenášet. Mapa zobrazuje kus světa jako „všude-stejný“ co do geometrické struktury, má konstantní měřítko. V tom patrně spočíval Anaximandrovův tolik obdivovaný výkon. Že pak neuměl svou konstrukci prokreslit, to už je dobová záležitost a otázka pokroku poznání. Proto si pomohl nějakou idealizací a symetrií, což je právě věc, která nás zajímá, protože v nejstarších dobách lidé zobrazovali svět pouze díky takovému symbolickým zastoupením, do nichž pak vkreslovali neperspektivní obrázky.

Anaximandrovo mapové prvenství letmo zmiňuje i Diogenés Laertios a připisuje mu dokonce i jakýsi model oblohy:¹⁴ *Jako první nakreslil obrys země a moře a sestrojil také sféru* [rozumějí: model oblohy]. Mapa Země je jiného řádu než model nebeských hlavních kružnic, má jiné problémy se záměrnou destrukcí perspektivy, totiž s konstantním délkovým měřítkem. Oběma modelům je ovšem společná kruhová stylizace.

¹¹ Thalés A 1,24 = Diogenés Laertios, *Vitae philosophorum* I,24: ...podle některých také první určil [zdanlivou] velikost Slunce jako 1/720 kruhu sluneční dráhy...

¹² Thalés A 20 / 4 = Proklos, *In Eucl.* 352,14: Eudémos v *Dějínách geometrie* (fr. 87) přičítá tuto poučku [o shodnosti trojúhelníků, pokud se shodují v jedné straně a v přilehlých úhlech] Thalétovi. Způsob, jakým Thalés zjišťoval vzdálenost lodí na moři, prý totiž vyžaduje použití této poučky.

¹³ Viz obr. 1.

¹⁴ Anaximandros A 1,2 = Diogenés Laertios, *Vitae* II,1,2: καὶ γῆς καὶ θαλάσσης περίμετρον πρῶτος ἔγραψεν, ἀλλὰ καὶ σφαιραὶν κατεσκεύασε.

Je-li obvod ploché Země kruhový, musí mít někde střed. Podobně je tomu s nebem. Ke geocentrické představě patří i představa určitého středu Země, a je-li povrch plochý, bude onen střed uprostřed plochy. Detaily Anaximandrový mapy si ovšem mohou všichni pozdější autoři pouze domýšlet, takže nebudeme zmiňovat žádnou z hypotéz o možných kandidátech na střed Země. Nevíme ani to, zda takový střed byl spojen s posvátným místem. Každopádně však šlo o místo pozemské, zatímco vše nebeské je zobrazováno jinak a zvlášť. Na starších symbolických obrazech světa je tomu právě naopak.

Achilleův štít (Ílias XVIII, 478-608)¹⁵

Héfaistos vyrábí novou zbroj pro Achillea a začíná kruhovým štítem. Štít má „patero vrstev“, což je tradičně chápáno jako pět soustředných polí štítu v jeho ploše: střed, tři pásy mezikruží a nakonec okolí okraje štítu. Takové pochopení dobře odpovídá dalšímu textu básně a následují je i mnozí novodobí interpreti.¹⁶ Otázkou zůstává, zda tato Homérova stylizace má oporu v obvyklém členění dekoru na geometrické keramice jeho doby na pět pásem nad sebou na těle nádoby – nebo zda je jedním z Homérem uchovaných relikvů z doby pozdního bronzu, kterou popisuje; i když asi ne jako popis obvyklých štítů, ale jako poetika symbolického členění prostoru, jako způsob chápání struktury světa. Je to poetická struktura světa doby kolem roku 800 před n. l., nebo zděděná z 12. století před n. l.? Mimochodem, také astronomické pochopení pěti polí nebe bývá s nejasnou hodnověrností hledáno už v archaické době,¹⁷ navíc pak v souvislosti s pojetím klimatických pásů. Struktura pěti zón na téměř čemkoliv je v Řecku evidentně atrahující.

Před ostatní zbrojí tedy Héfaistos dělá štít (XVIII,481n.):

¹⁵ Text básně v překladu O. Vaňorného je psán kurzivou, bez editorských vnitřních nadpisů, neboť místo nich vkládáme vlastní komentář. Řecký text zde nepřikládáme, neboť by byl potřebný spíše k detailní interpretaci dynamické funkce opozit, což by mělo velký smysl pro vztah k dalším presokratickým myšlenkám, zatímco výklad kruhové stylizace pracuje dále spíše s celkovým vyzněním textu.

¹⁶ Např. Schadewaldt: *Die Anfänge der Philosophie bei den Griechen*. Frankfurt a. M. 1978; viz také *PomFil – Mýtus, epos logos*, s. 27nn., přel. Petr Rezek.

¹⁷ Thalés A 13c = Áetios II,12,1: Thalés, Pýthagorás a ti, kdo od nich pocházejí, rozdělují sféru všeho nebe na pět kruhů, které prohlašují za pásy. Nazývají je: severní a vždy viditelný, letní obratník, rovník, zimní obratník, protiseverní a neviditelný. Kruh šikmý k těm třem vnitřním je zván zodiak...

*Vrstev veliký štít měl patero, na ploše jeho
ořzdobné obrazy mnohé svou umělou vyrobil myslí:*

Popis zdobení štítu začíná od jeho středu a míří k okrajům:

1. Uprostřed bude země, moře a hlavně detailně pojednané nebe (verše 483n).
2. V mezikruží kolem něj budou dvě města: jedno v míru, druhé ve válce (490n).
3. V dalším mezikruží bude vesnická idyla: pole a vinice (541n).
4. V předposledním mezikruží pak děje dál od měst i vesnic: lvi napadli býka, ovce a pastýřské stavby, veselý tanec mladých (573n). Tanec se děje ve všech mezikružích a má stále větší roli.
5. Nakonec – blízko obvodu štítu – bude kruh Ókeanu (607n).

1. Střed: země, moře, nebe

*Vprostřed vytvářel zem, baň nebes a hladinu mořskou,
Hélia neúnavného a jasný v úplňku měsíc,
485 s nimi i veškeré hvězdy, jež celou oblohu zdobí,
suhvězdi Pléjad a Hyad a silného Órióna.
Také Medvěda zrobil, jenž Vůz je nazýván přjmím,
toč se na témže místě a zírá na Órióna,
koupelí Ókeanových sám jediný účasten není.*

Země a moře, základní reálie života přímořského národa, jsou jenom jmenovány. Představují diferenci, zjevnou také jako pobřeží. Jejich důležitost je dána umístěním do centra, ne podrobným rozváděním. Ostatně pozemský život ve svých různých dimenzích bude podrobně zobrazen ve třech obklopujících mezikružích. Zde jsou země a moře ve své centrální roli, zatímco v dalších páslech bude země prostředím lidského života. Moře se už dál nezobrazuje, což je poněkud překvapivé. Ókeanos na obvodu s ním sice nějak souvisí, ale sám je něčím jiným. Zato nebe, o kterém už dál nebude řeč, je zde, v centru, vyobrazeno detailně:

Slunce a vedle něj Měsíc v úplňku svědčí o mimočasové perspektivě, podobně i současné zobrazení hvězd. Tohle vše se na nebi nevidí naráz, zobrazena je centrální role nebeských světél: svítí na svět, umožňují orientaci, jejich pohyb zakládá kalendář a hodiny. Úplněk, čili opozice Měsíce vůči Slunci předznamenává různá opozita v dalších mezikružích, aniž bychom předpokládali jakýkoliv pozdější astrologický výklad „opozice“.

Suhvězdi jsou vybrána podle nápadnosti: Orión a Velký vůz snad ještě i dnes pozná skoro každý. Překvapivé může být zařazení maličkých, i když dost nápadných Plejád (vlastně otevřená hvězdokupa) a o to více nenápadných Hyád

(hvězdičky roztroušené blízko Aldebarana v Býku), má to však nejspíš kalendářní důvody.

Poeticky, leč zcela přesně, je popsána cirkumpolarita Velkého vozu: nikdy nezapadá. To je pro archaickou vnímavost podstatný rys, je jaksí o to více nebeský.¹⁸ Analogie máme u předsokratiků.¹⁹

2. Druhé pole (první mezikruží): dvě města

Slasti a strasti života městského: soukromý život a kořist ve veřejném prostoru. Město je nejbližší středu, nebi, je centrem lidské společnosti. V tomto mezikruží nejbližší středu jsou dvě města: jedno v míru (490n), druhé ve válce (509n). Diference míru a války je dále členěna vnitřními diferencemi v každém z těchto měst.

Ve městě v míru je to jednak svatba, jednak soud. Strany obou těchto diferencí se ustávají opět vzájemnými diferencemi: sex a právní spor. Svatbě a soudu je společná také diference soukromého a veřejného hlediska na tyto děje, propojují soukromé a veřejné. Součástí svatby je průvod a „mladí tanečníci se tam točí“. „Uprostřed“ těch, kdo na soudu „činí nález“, jsou 2 talenty zlata: zcela podobně jako válečná kořist uprostřed vítězné skupiny vojáků.

Město ve válce je také diferencováno, samozřejmě jinak, jsou tu obránci a obléhatelé. Nepřítel má „úmysl dvojí“, což je u Homéra stabilní slovní spojení. Zde podle toho, co se jim spíše podaří; jindy tento obrat značí, že hrdinou cloumají protikladné touhy. V míru se miluje i vraždí, ve válce se umírá v boji.

3. Třetí pole (druhé mezikruží): pole a vinice

Idylické strasti a slasti života vesnického, tedy práce a požitek. V prostředním mezikruží je zobrazeno pole (541n) a vinice (561n), zdroje chleba a vína. Společné jim jsou diference práce a radosti, uplatňuje se také společenská diferenciace.

Polí vévodí diference orby a žní, obojí je opět zobrazeno současně. Orač postupně utváří pole na způsob kruhového tance, nebo spíše pohybu tam a zase zpátky: „vždy obratem, vzhůru i dolů“. Tato slova budou později velice zásadní například pro Hérakleita nebo Hippokrata. Podobnost je dokonce i v odpočinkové roli souvratě, prostě námaha a nasycení. Na souvratí orač hned dostává

¹⁸ Tento motiv opakuje *Odyseia* V,273-275 (v rozporu s jinou a pozdější mytologickou tradicí).

¹⁹ Patrně i u Hérakleita B 16 = Kléméns Alex., *Paedagogus* II,99,5: Jak by se mohl někdo skrýt tomu, co nikdy nezapadá? (Viz také Hérakleitos B 120 = Strabón, *Geographica* I,1,6: Mezníky jitra a večera: Medvědice a naproti Medvědici její strážce od jasného Dia.)

víno z plodů vinice, která je v témže mezikruží zobrazena zvlášť. Kvůli hostině byl zabit býk, což kontrastuje s uloupením býka lvy v sousedním vnějším mezikruží. U soudu drželi žezlo soudci, zde jej drží „pán“, který stojí uprostřed ženců.

Na vinici zůstává práce milosrdně nezobrazená, je jenom zmíněná a vidíme její stopy. Zato se zdůrazňuje krása vinice a opět průvod a tanec mladých, včetně difference libé hry a žalozpěvu. Celým tímto mezikružím prostupuje pravidelná práce a pohyb; není viditelná jiná smrt než zabití zvířete k jídlu.

4. Čtvrté pole (třetí mezikruží): stádo přepadené lvy, pastvina a taneční rej

Strasti a slasti života na pastvinách: riziko z divočiny, pastýřská idyla a bujný rej. Stádo býků je přepadené lvy (573n), zatímco pastvinám (587n) vládne idyla a tanec.

Zde – daleko od centra – je patrné riziko divoké přírody. Pastýři býků se marně pokoušejí vzít lvům jejich kořist. Dominují zde difference: lidé – zvířata; doma – divočina; ochočené – divoké; pečené (pro lidi na poli v sousedním mezikruží směrem dovnitř) – syrové (pro lvy).

Na pastvinách, tedy v prostředí chudých pastýřů ovcí, se překvapivě nic neděje, vládne zde idyla. Difference se představují jenom jako stěny chýší a ohrad; difference: uvnitř – venku, která jaksi zobecňuje ty předchozí.

V tomto předposledním mezikruží, blízko proudu Ókeanu, je také nejvýraznější role tance, který získává samostatné postavení. Taneční rej mladých je ovládan rytmem a provázen krásou. Jsou svobodní, na rozdíl od svatby ve městě, v těsném vzájemném sepjetí za ruce, ale pohlavní difference se projevuje jen v řádu tance a oděvu. Města vládnu svému okolí z pozice blízké kosmickému centru, zato v blízkosti obkružujícího proudu Ókeanu je prostor a čas strukturován především tancem. To je rozpětí světa, v němž žijeme.

5. Okrajové pole: Ókeanos

Okraje štítu zobrazí proud Ókeanův (607n), nejsou zde žádné vnitřní difference. Je to vskutku okraj: vše obklopuje, podobně jako nebe, ale jinak. Nebe strukturuje z centra, poskytuje prostorovou i časovou orientaci; zatímco Ókeanos proudí, za cenu všech rizik vyživuje všechno pevné.

*Silný a velký proud tam vytvořil Ókeanův
Kolem krajního lemu, kol dokola pevného štítu.*

Kykladské „pánvičky“ (frying pans, skillets)

Říká se jim tak podle tvaru, který připomíná pánvičku, ač skoro určitě nesloužily jako kuchyňské nádoby. Zdobená strana by nebyla dobře použitelná a žádná ze stran nenese žádné známky ohoření. Jsou to okrouhlé ploché terakoty průměru 15 až 30 cm. Většinou jsou na své konvexní ploše zdobené rytím, často koncentricky, se sluníčkem nebo spirálou uprostřed a s dvojitými vlnovkami po okrajích nebo i v několika polích. Něco jako mandaly po kykladsku. Rýhy dekoru jsou obvykle zaplněné bílým kaolínem nebo křídou. Někdy výzdoba přesahuje na držadlo. Jejich funkce je sporná.

První byly nalezeny na Kykladách koncem 19. století, celkem jich je dnes známo asi 200. Pocházejí z rané doby bronzové, velká většina z druhé periody kykladské rané doby bronzové (EC II), tedy z let 2800 až 2300 před n. l. Nejvíce jich pochází právě z předřeckých Kyklad, hypotetickým „epicentrem“ výskytu je ostrov Naxos. Několik velice podobných se našlo i na pobřeží Attiky. Podobné jsou také na Krétě (zvláště východní), ale zdá se, že jsou kykladským méně podobné. V Anatolii (Alaça Hüyük) byly nalezeny dvě bronzové, tři jsou prý kamenné.

Možná by pro ně byl vhodnější název „kykladské standarty“, analogicky se „šamanskými“. Nemáme na mysli hypotézu o nějakém starokykladském šamanismu, ale pouze analogii, tvarovou a možná i funkční. Podle řady badatelů mohly mít rituální užití.²⁰ Nejsou výlučně pohřební, protože některé byly nalezeny i v osídleních. Pokud pocházejí z hrobů, tak většinou z bohatých, a často byly umístěny blízko hlavy mrtvého, obvykle s dalšími věcmi. Jelikož byly nalezeny i v hrobech s mramorovými figurami (idoly), nemohou být považované za jejich alternativu. Jejich konkávní strana umožňuje úvahy o nějaké praktické funkci jako velice mělké nádoby. Prý možná na potravu pro mrtvého, ať už skutečnou nebo symbolickou. (Alternativní hypotéza je považuje za zrcadla, po naplnění vodou nebo olejem, které by poskytly odraznou plochu. Mohly by také být užívané jako bubny, pokud by byly potaženy kůží.) Každopádně jsou to předměty krásné a přitažlivé, probouzející obraznost, takže hypotéz o nich může být neřeberně. Nás naštěstí nemusí tolik trápit úvahy o jejich funkci, i když by to také doplnilo pole výkladových možností tvarů jejich výzdoby.

Část z nich má dole vidlicovité chyty. Na držadle s vidlicovitými chyty bývají poměrně často vyryté stylizované ženské genitálie, což také umožňuje určit

²⁰ Podle dokumentace athénskeho Museum of Cycladic Art (Goulandris Foundation) prý aspoň některé měly rituální užití i kosmický význam a mohly mít spojitost s mořeplavbou, ač pro to není spolehlivý doklad.

správnou stranovou orientaci pohledu.²¹ Některé interpretace v tom vidí doklad náboženské funkce, jiné zase říkají, že k rytí ženských genitálií inspirovaly pouze ony vidlicovité chyty, které se někdy podobají nohám. O tom nebudeme spekulovat, ale tuto skupinu si můžeme označit F. Z toho ještě neplyne, že ostatní jsou mužské, žádné rytiny mužských genitálií nemají, ale místo „non F“ je jednodušeji označíme M.

Skupina F se vyznačuje občas trochu protáhlejším tvarem, úchyty jsou dole, zdobení je většinou dost jednoduché. Celá plocha bývá vyplněna spirálami²² nebo vlnovkami, dost často je dole zobrazena poměrně velká loď mezi vlnami,²³ s rybou²⁴ napíchnutou na přídi.²⁵ Levo-pravá orientace lodi se nezdá být významná. Část z nich je ale zdobena koncentrickým hvězdicovitým ornamentem,²⁶ čímž připomíná spíše typ M, ač má ženskou identitu.²⁷

Typ M je charakteristický spíše kruhovým tvarem,²⁸ úchytka často připomíná spíše krátké širší držadlo,²⁹ takže budí dojem, že za ně mají být do čehosi zaklesnuty nebo někdy i pověšeny.³⁰ Stranová orientace není jasná také kvůli výrazné centrální symetrii zdobení. V nejjednodušším případě jím je jediná velká spirála,³¹ častěji ale menší spirála centru, připomínající hada nebo zastupující slunce,³² nebo uprostřed stylizované sluníčko ze spirály a velkých paprsků.³³ Kolem bývá řada dalších paprsků, častěji ale vlnovky nebo dvojité vlnovky, spojené do velkého n-úhelníku, přičemž $n = 4$ až 12, patrně však ne 10, ale výrazně nejčastěji 7 (pak 9).³⁴ Občas je plocha rozdělena do několika mezikruží.³⁵ Okraj bývá nějakým

²¹ Viz obr. 2.

²² Viz obr. 3.

²³ Viz obr. 4.

²⁴ Viz obr. 5.

²⁵ Viz obr. 6.

²⁶ Viz obr. 7.

²⁷ Viz obr. 8.

²⁸ Viz obr. 9.

²⁹ Viz obr. 10.

³⁰ Viz obr. 11.

³¹ Viz obr. 12.

³² Viz obr. 13.

³³ Viz obr. 14.

³⁴ Viz obr. 15.

³⁵ Viz obr. 16.

způsobem lemován. V jednom případě jsou mezi velkými spirálami ($n = 4$), které obklopují slunce, čtyři stylizované ryby v kruhovém pohybu.³⁶

K pochopení dekoru kykladských „pánviček“ by nejspíš bylo potřeba zohlednit také kykladské skalní rytiny,³⁷ jejichž část je ještě starší. Jednotlivé prvky toho, co známe z kykladských standart, později potkáváme i na dekoru minójské³⁸ a ještě i řecké geometrické keramiky.³⁹ Nepředpokládáme přímý vliv starokykladské kultury raného bronzu na řeckou antiku, nýbrž atraktivitu motivu napříč určitou škálou situací.⁴⁰

Koncentrická metafora

Co je těmto třem různým typům zobrazení (Anaximandrově mapě, homérskému Achilleovu štítu a kykladským „pánvičkám“) společné a čím se liší? Jsou kruhové, i když přesným kruhem je asi jenom Anaximandrova mapa (*kulatá jako podle kružítko*). Centrální symetrie je nejsilnější u Achilleova štítu, což je asi ještě posíleno tím, že jde o literární popis, ale u symbolického obrazu na kruhovém předmětu se to vlastně očekává. Kykladské „pánvičky“ nemají tak vyhraněný kánon – a Anaximandrova mapa je přes všechny Hérodotovы výhrady přece jenom spíše mapou než svého druhu mandalou. Podobně je tomu se smyslem pro symetrii, i když se v méně vyhraněné podobě najde jak na „pánvičkách“, tak na mapě (*Asii dělají stejně velkou jako Evropu*).

Podstatným rysem je ovšem problém vztahů středu a okraje. Uprostřed mapy je nějaké místo na zemi, terminologická souvislost s názvem „Střezozemního“ moře je zřejmá. Ókeanos patrně není zobrazen, ale je buď okrajem mapy, nebo je vystěhován za okraj. Achilleův štít má uprostřed nebe, dokonce se Sluncem a hvězdami, Ókeanos je proveden jako okrajový lem. Kykladské standarty také mají v centru dost často (zvláště typ M) Slunce nebo Slunci ekvivalentní symbol,

³⁶ Viz obr. 17.

³⁷ Např. v kontextu těch, které chová Archeologické museum v Apeiranthu na Naxu (nesmějí se fotografovat). Zobrazují lovecké scény s jeleny i rybolov, sexuální symboliku v kontextu přírody, motivy Slunce a vln.

³⁸ Viz obr. 18.

³⁹ viz obr. 19.

⁴⁰ Všechny uváděné fotografie pořídil autor článku; žádná nezobrazuje předměty, které by bylo zakázáno fotografovat. Další fotografickou dokumentaci autor nabízí na <http://www.fysis.cz/Ob/40BR/35mandal/index.htm>. (Anglicko-jazyčné databázové vyhledávání umožní www.eidola.eu.)

vlny jsou však i v ploše, jenže nevíme, zda mají nějaké pojetí Ókeanu. Typ F má centrum rozostřené, zato dává v ploše místo pro nějaký obraz ze života, což Achilleův štít činí nesrovnatelně propracovaněji, zatímco mapa takové scény nezobrazuje, neboť zobrazuje „všudestojný“ geometrický prostor, jehož místa jsou možností pro život.

Achilleův štít a část kykladských standart (M) mají kosmické veličiny v centru, značené nebem, Sluncem. Anaximandros má nebe mimo Zemi, obklopuje ji, zatímco starší obrazy jsou obklopeny Ókeanem (štít) nebo nečitelnými lemy. Zdá se tedy, že v průběhu přibližně dvou tisíciletí se nebe nejprve prosazovalo v centru, ale pak se náhle stalo tím, co obklopuje pozemský svět. „Centrálním“ nebe zůstává pro myšlení, a to jak pro astronomii, tak pro Xenofanův obrat k henoteistické koncepci a k intelektu.

Vztah „centrálního“ a „marginálního“ (Slunce a Ókeanu, města a venkova) může při svém symbolickém znázornění invertovat podobně, jako čistě myšlenkové koncentrické metafory, jak je známe z archaické a pozdější antiky. Podnes jsme zdědili metaforu, podle které se máme „soustředit“ na to, co je centrální, nerozptylovat se. Jejím nejznámějším zdrojem jsou Plótínovy Enneady, určení filosofie jako „centripetálního (dostředivého) pohybu“ duše, obrat duše k intelektu. Starší doba dává naopak prostor opačné metafóře, aniž by tím patrně chtěla říci opak významu. Typickou je např. tato Anaximenova věta:⁴¹

Jako naše duše, jsouc vzduch, nás drží pobromadě a vládne námi, tak také vanutí a vzduch objímá celý svět.

Pneuma zde není něčím okrajovým, ale místo metafory „centrálního“ máme co do činění s metaforou „obklopování tím, co určuje“. U lyriků (Archilochos), předchůdců filosofie (Hérakleitos) i lékařů (Diogenés) potkáváme různé podoby představy, že to, co nás obklopuje, k nám přináší skutečnost, kontakt s celkem světa, dokonce i poznání. To, „co obklopuje“ (*periechon*) se teprve má dostat do centra, neboť ještě není koncept nějaké niternosti. Ókeanos nejspíš míval obě tyto role, obklopující i niternou; nebe asi také, neboť obklopuje Zemi a současně je centrálním znakem uspořádanosti kosmu.

Nejprve byl na okraj vystěhován Ókeanos, pak nebe. Naopak zase dech a intelekt se postupně staly něčím, co je „naše“; nakonec se „v nás“ objevila dokonce i vůle a subjektivita. Pro nás je nebe „centrální“ už jenom ve smyslu důležitosti a vzoru racionality, zatímco za skutečně centrální považujeme lidské záležitosti, někdy dokonce ekonomické. To je poněkud komické vyústění všech

⁴¹ Anaximénés B 2 = Áetios I,3,4 Diels: οἷον ἢ ψυχῆ, φησίν, ἢ ἡμετέρα ἀπὸ οὐρα συγκρατεῖ ἡμᾶς, καὶ ὅλον τὸν κόσμον πνεῦμα καὶ ἀπὸ περιέχει.

sporů mezi geocentrickým a heliocentrickým modelem i moderního pokroku astronomie. Dříve mívala všednost své místo v ploše mezi centrem a obklopujícím „okrajem“, nyní se stala centrem dění. Optimista v tom může vidět zhodnocení všeho toho jednotlivého, co se děje v kdysi málo prokreslené ploše Anaximandrový mapy; pesimistu děsí teror všednosti. Je na rubové stránky naší situace nějaký lék? Možná v myšlenkách archaické lyriky (zvláště z řeckých Kyklad), možná v odkazu předchůdců filosofie (zvláště íónských),⁴² možná v rozpoložení například Miróových obrazů, které často připomínají starokykladské rytiny.

Summary

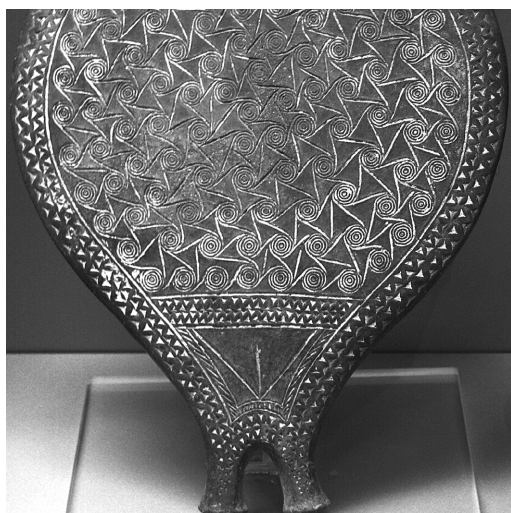
Different cultures describe the world using concentric metaphors. The framework of Greek antiquity includes the traditionally interpreted image of Achilles' shield in Homer's *Iliad*. Circular symmetry is substantially more rational as the basis for the first map of terrestrial surface by Anaximandros. We meet the concentric image already on pre-Greek skillets (frying pans) from the Cyclades of the Early Bronze Age. We do not suppose a direct influence between images that were presented in different genres and in different epochs. Still, there is noticeable common feature of concentric metaphor and also the trend of changes in the specific shape of this metaphor. The first late archaic map of Anaximandros shows the upper circular plate of Earth realistically in its geometric concept. Of course, the circle as such is not a result of measurement but a precarious presumption. The Homeric description of a shield does not represent a map but a symbolic arrangement of the world with its center (sky, Earth, sea), among which there are human centers (towns), then the country, and at the border surrounding it a circle of Okean. Old-Cyclades skillets are purely symbolic. The sea is a center in one group. It fills most of the area, often with the picture of a boat or a fish. The gradual increase in realism as well as in the area devoted to the representation of our real surroundings is striking in the chronological order – and on the contrary again the retreat of symbolic representation of this what is “surrounding” (*pereichon*).

Author's address:
Katedra filosofie a dějin přírodních věd PřF UK
Viničná 7
128 44 Praha 2

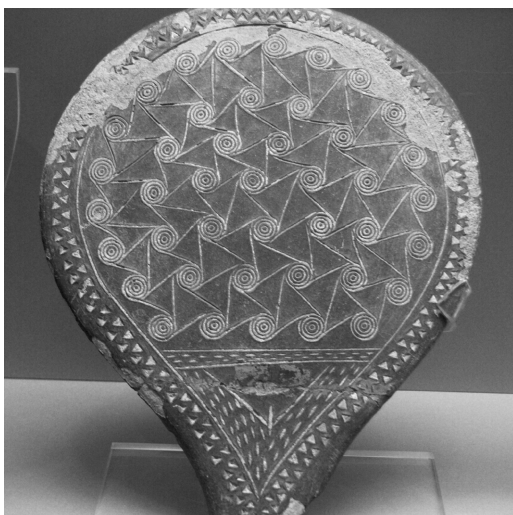
⁴² Tyto odkazy autor vykládá v knize *Mezi mořem a nebem (Odkaz archaické Iónie)*, vydané nakl. Pavel Mervart 2010. Odkaz předsokratiků zpřístupňuje také na www.fysis.cz a v postupně budované databázi na www.presokratici.cz.

Obr. 1 – Patrně nejstarší dochovaná „perspektivní“ (prostorově iluzivní) malba, 360 až 350 před n. l. Tarent, Itálie. Asi tohle už na starší skíagrafii tolik nesnášel Platón. Výstava Klassik 2002, Martin-Gropius-Bau Berlin.

Obr. 2 – Kykladská „pánvička“ pouze se spojenými spirálami, výrazně „ženský“ typ. Raná kykladská doba bronzová (EC II), 2800 až 2300 před n. l. (dál už nebudeme uvádět). National Archaeological Museum of Athens (dále jen NAM Athens).

Obr. 3 – Kykladská standarta pouze se spojenými spirálami, výrazně „ženský“ typ. NAM Athens.

Obr. 4 – Kykladská standarta s lodí, rybou a spojenými spirálami, „ženský“ typ. NAM Athens.

Obr. 5 – Kykladská standarta s loďkou a rybičkou, „ženský“ typ. NAM Athens.

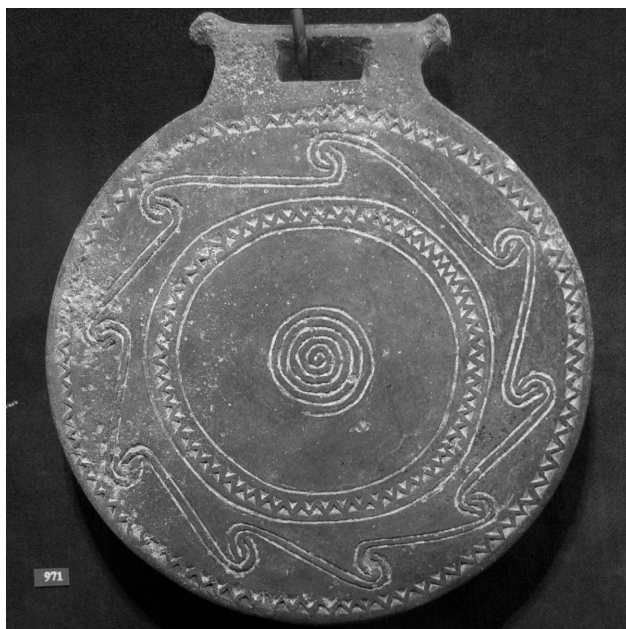
Obr. 6 – Kykladská standarta s loďkou a rybičkou, „ženský“ typ. NAM Athens, N 5053.

Obr. 7 – Kykladská standarta s osmicípou hvězdou, „ženský“ typ. NAM Athens.

Obr. 8 – Kykladská standarta s 12(?)-cípou hvězdou nebo listem a jednotlivými spirálami v kruhu, „ženský“ typ. NAM Athens.

Obr. 9 – Kykladská standarta. Uprostřed spirála (slunce?), kolem devítičetná vlnovka. Vryp je zaplněn bílým kaolínem. Průměr 18 cm. Goulandris Foundation Museum of Cycladic Art, Athens (dále jen MAC Athens).

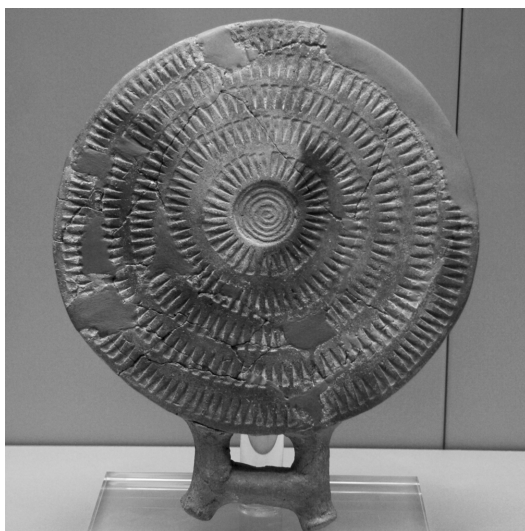
Obr. 10 – Kykladská standarta. Archeologické museum v Paroikii, Paros.

Obr. 11 – Kykladská standarta se sluncem uprostřed. Chyt je spíše k zavěšení. MCA Athens.

Obr. 12 – Kykladská standarta s jedinou spirálou po celé ploše. MCA Athens.

Obr. 13 – Kykladská standarta, ale z Attiky, z Falérského zálivu. Spirála v centru a pět polí paprsků. NAM Athens.

Obr. 14 – Kykladská standarta. Attika, Falérský záliv. NAM Athens, N 8956.

Obr. 15 – Sedm dvojitých spirál na kykladské standartě. Altes Museum Berlin.

Obr. 16 – Standarta kykladského stylu, raně minójská. Pohřebiště v Ag. Photia, Siteia (JV Kréta). Museum v Ag. Nikolau na Krétě.

Obr. 17 – Kykladský znak na terakotové standartě: slunce, obklopené mořem a rybami. Pochází z Naxu. NAM Athens, N 6140A.

Obr. 18 – „Taoistické“ ryby na velké nádobě z Kréty, 1800 až 1600 před n. l. Archeologické museum v Hérakleiu, sál 3, skříň 33.

Obr. 19 – „Mandala“, malba na pozdně geometrické váze; 750 až 725 před n. l. Museum na Délu.